

František Šmahel

HUSITSKÁ REVOLUCE

I / Kořeny české
reformace

Husitská revoluce I

Kořeny české reformace

František Šmahel

Na přebalu: Hus na kazatelně v Betlému. Dřevořez z tisku Processus consistorialis martyrii Io. Huss, Štrasburk 1524-1525, pag. 4

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Odborná redakce Robert Novotný

Obrazová příloha Robert Novotný

Redakce Dita Kříšťanová

Jazyková korektura Josef Lesák

Rejstřík Josef Lesák

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© František Šmahel, 2023

Photography © 2023 Albertina Wien, Graphische Sammlung, Archiv hlavního města Prahy, Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Biblioteca Palatina di Parma, Bibliothèque de l' Arsenal, Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque Royale de Belgique Bruxelles, Biskupství plzeňské, British Library, Burgerbibliothek Bern, ČTK, Dom- und Diözesanmuseum Wien, Fototéka Historického ústavu AV ČR, Herzogin Anna Amalia Bibliothek Weimar, Knihovna AV ČR Praha, Knihovna Národního muzea, Knihovna Okresního archivu v Táboře, Městské muzeum v Čelákovících, Museo del Prado, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, Národní archiv, Národní galerie Praha, Národní knihovna ČR, Národní muzeum - Historické muzeum, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Robert Novotný, Österreichische Nationalbibliothek Wien, J. Plechatý, Prácheňské muzeum v Písku, Tomáš Droppa, SOA Litoměřice, Knihovna Biskupství litoměřického, SOA Třeboň, SOKA Litoměřice, Staats- und Universitätsbibliothek Bremen, Strahovská knihovna, František Šmahel, Universitätsbibliothek Heidelberg, University of Oxford, Zemský archiv Opava

ISBN 978-80-246-5175-0

ISBN 978-80-246-5244-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

PŘEDMLUVA /9

1. HUSITSTVÍ OČIMA HISTORIKŮ /11

Čeští obhájci a odpůrci husitství do počátku 19. století /11

Zakladatelé vědeckého dějepisu: Palacký, Tomek, Goll /18

Gollova škola a meziválečné studium husitství /25

Husitství v německém a zahraničním dějepisectví /39

Nástup marxistického dějepisectví /52

Husitské studium v poslední třetině 20. století /60

Okruhy a látky současného bádání /75

Shrnutí /84

2. EVROPSKÉ SOUŘADNICE A PARALELY /86

Nerovnoměrný vývoj v prostoru a čase /87

Počátky stavovského dialogu: koncily a parlamenty /97

Projevy a modely krizového vývoje /112

Zapomenutá analogie: válka proti albigenským /125

Emancipační zápasy městských komun a svazů /132

Mocenské a sociální boje ve městech. Povstání ciompi /143

Selské bouře – jacquerie /162

Selská válka v Anglii, Jan Wyclif a lollardi /175

Obecné úvahy, postřehy a dodatky /184

Shrnutí /194

3. ROZPAD CÍRKEVNÍ A SVĚTSKÉ MOCI /196

Corona et regnum: politická geografie revolučního dějiště /196

Země protihusitské korunní koalice /210

Státní finance, úpadek mince, berní útlak /220

Skryté kořeny reformace: vlastnictví a držba pozemkového majetku /234

Správa a duchovenstvo pražské provincie /249

Stíny schismatické církve /266

Stavovský nástup panstva /285

Nižší šlechta mezi úskalím chudoby a vojenské služby /303

Shrnutí /323

4. SOCIÁLNÍ A NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA OBEČNÉHO LIDU /325

Učení o „třetím lidu“ /325

Národnostní poměry v předvečer revoluce /340

Města a městečka: jejich počet, velikost, ekonomika a vojenský potenciál /361

Skladba městského obyvatelstva /381

Tzv. patriciát, střední vrstvy, chudina a „lidé na okraji“ /395

Cesty měst k husitské revoluci /413

Životní podmínky selského lidu /435

Krizové jevy na venkově /457

Shrnutí /481

5. EVANGELIEM PROTI FEUDALISMU /484

Mystéria víry, pověry a lidová zbožnost /484

Reformní propaganda, bible a ženská iniciativa /505

Návrat k chudé církvi božího zákona /530

Husův ideál spravedlivé společnosti /557

Do čtyř pražských artikulů: Jakoubek a Želivský /580

Reformní program husitské revoluce /602

Táborské vize společnosti bez pánů a poddaných /625

Shrnutí /651

Literatura a prameny /656

Seznam zkratk /819

Seznam tabulek, map a grafů /826

Seznam vyobrazení /828

Rejstřík osobních jmen /835

Rejstřík míst /846

Rejstřík věcí a pojmů /854

„Dnes věřím více v reformu lidu, to jest, že dříve povstane nový lid, utvářený podle nového člověka, a z něho teprve vyjdou a budou vyděleni noví klerikové a kněží, kteří budou nenávidět lakotu a slávu tohoto života a spěchat budou k životu nebeskému. To však, myslím, bude se dít postupně...“

Matěj z Janova

„Od počátku svého studia učinil jsem si zásadu, že kdekoli poznám mínění správnější, ihned upustím od svého méně správného a pokorně i radostně přijmu názor zdůvodněný lépe.“

Jan Hus

„Když se sta roztrženie veliké u Vieře křestánské, zahubeno by najprvé kněžstvo, potom sbožie panské ...“

Tomáš ze Štítného

„Bude-li České království něčím těhotné, bude křičet pracujíc k porodu, tak jako již v mnoha krajích křičí vesničané, utlačovaní od pronásledovatelů, a jejich trápení je povede k tomu, aby porodili...!“

Jan Želivský

Předmluva

Třetí, přepracované a doplněné vydání Husitské revoluce vychází v době, kdy shodou okolností uplynulo od počátků husitství více než šest set let a kdy husitství přestalo být vzrušivým dějinným fenoménem, k němuž se dříve upínala pozornost širší veřejnosti i politických činitelů různého zaměření. Na rozdíl od předchozích dvou českých vydání Husitská revoluce postupně vyjde ve dvou svazcích, což se odrazilo v rozdělení původního souvislého textu třetího dílu na dvě kapitoly. Považuji za vhodné znovu připomenout, že dílo vznikalo v době, kdy bylo třeba se kriticky vyrovnat s marxistickým pojetím husitství a kdy již bylo na čase začlenit toto období českých dějin do dějin obecných.

Abych překlenul narůstající mezeru mezi podrobnými výzkumy dílčích monografií na straně jedné a povšechnými generalizacemi syntetických přehledů na straně druhé, koncipoval jsem vznikající dílo jako analýzu vyššího stupně, jejímž předmětem se staly rozsáhlé komplexy jevů v horizontálních i vertikálních průřezech. Pokusím se to objasnit. Máme-li postihnout dějiny husitského věku v dlouhé časové vertikále od závěrečné etapy vlády císaře Karla IV. do kutnohorského náboženského smíru v roce 1485, dovede nás stále ještě spolehlivě do cíle chronologie politické historie. Pokud bychom však z horního dosaženého bodu jako z rozhledny pohlédli dolů, neuvíděli bychom jasně kontury, nýbrž zamřzenou krajinu podobající se obrazu francouzských pointilistů. Pro vyostření obrazu bylo třeba, obrazně řečeno, vybudovat z nosného pilíře politického vývoje výsuvná ramena, z nichž lze z větší blízkosti spatřit tu více, tu méně odlehle úseky, které mapují historici bohosloví, umění, literatury, jazyka, práva i správy, na jejichž poznacích je historik závislý. A jelikož nebylo vždy možné opřít se přímo o prameny, vypomohl jsem si sendvičovitými výplněmi v podobě systémových analýz vybraných okruhů, např. národnostní a sociální otázky, filozofického sporu o univerzálie na pražské univerzitě či správní skladby husitských svazů. Tato snaha o pokud možno všestranné poznání husitství je tak do značné míry založena na prolínání diachronní, narativní příběhové linie na straně jedné a linie synchronní, panoramatické a syntetizující na straně druhé. Pokud jde o šíři zahrnutých dějů, událostí a osob, podobá se konstrukce mého díla rozhlasové anténní věži stojící u Českého Brodu. Malou základnou, na níž stavba mého výkladu stojí, byly reformní ideály Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova. Desetiletí po desetiletí se pomyslná věž dějového toku rozšiřuje, aby pak v letech 1415 až 1436 zahrnula celé české a zčásti též evropské dějiny. Od té doby se tato imaginární věž opět postupně zužuje až k náboženskému smíru v roce 1485. Závěrečné ohlédnutí s výhledem k evropským reformacím 16. století připomíná rozhlednu na vrcholu věže.

Po prvním vydání díla se již přihlásily o slovo dvě generace historiků, které prohloubily i rozšířily dosavadní poznání. Bylo proto mou nepsanou povinností text v uvážlivé míře doplnit, přepracovat nebo upravit všude tam, kde to bylo potřebné či nezbytné. Některé

úseky jsem sám rozvedl v samostatných publikacích, jde především o postavy Jana Husa a Jeronýma Pražského, dále o dějiny Tábora, pražské univerzity a basilejských kompaktát. Tu všude text doplňuji, nové poznatky a dodatky čtenář nalezne též v poznámkovém aparátu a v soupise literatury a pramenů. V řadě úseků přibylo nových prací natolik, že je vzhledem k rozsahu díla nebylo ani možné, ani účelné všechny zaznamenat. Ostatně výčty titulů v poznámkách bez udání jejich přínosu jsou často jen balastem, svědčícím spíše o bezradnosti než o kritickém zvládnutí předchozí literatury.

Díky v své řadě směřuji k Nakladatelství Karolinum, které zajistilo digitalizovanou podobu předchozího vydání. Nejvíce práce měla s textem paní redaktorka PhDr. Dita Křišťanová, Ph.D., cennými radami však přispěla i vedoucí redakce paní PhDr. Kamila Veselá. Zvláštními díky jsem dále zavázán Mgr. Robertu Novotnému, Ph.D., svému kolegovi z Centra mediévistických studií, který se závažnou měrou podílel na výběru vyobrazení a barevných příloh. O výtvarnou podobu nového vydání se znovu zasloužil Zdeněk Žiegler, mapové přílohy překreslil Jaroslav Synek, na rejstříku spolupracoval PhDr. Josef Lesák. Za četné konzultace a pomoc při shánění nové literatury vděčím kolegyním a kolegům z Centra mediévistických studií i z dalších historických pracovišť. Last but not least tu děkuji své ženě Haně za pochopení a obětavou podporu.

V Praze 24. listopadu 2022.

1. Husitství očima historiků

Vzdálená minulost husitství má bezmála tolik podob, kolik historiků. K čemu je tedy historie jako věda, není-li s to dát všeobecně platný obraz této převratné doby? Co se na první pohled jeví nedostatkem, může být někdy předností. Je-li možnost výběru, stoupá tím aktivní spoluúčast při vytváření vlastního dějinného pohledu. Okřídlené rčení „historie je výběr“ platí jak pro dějepisce, tak i pro jejich čtenáře. Zatímco první mohou díky své odbornosti dějiny poznávat bezprostředně, všichni ostatní na ně pohlížejí víceméně jen jejich očima. Tím větší právo mají nahlédnout do odborné dílny, aby věděli, že existují různé cesty a různí průvodci. Historik musí tento nárok respektovat, neboť je tím povinován nejen etice svého oboru, ale i vědeckému úsilí mnoha předchozích generací, které snášely kámen po kameni stavivo pro základy individuální i kolektivní stavby. Proto také úvodní ohlédnutí zpátky nebude pouhou kritickou bilancí dosavadního studia, nýbrž též poděkováním všem, kteří různým dílem přispěli k poznání této etapy národních i evropských dějin.

Čeští obhájci a odpůrci husitství do počátku 19. století

Nejtrvaleji se do dějinné paměti zapsali kronikáři a letopisci husitského věku. Každý historik má jejich díla po ruce. Byli první mezi prvními, na jejich spolehlivých výpovědích, osobních postojích a celkovém rozhledu jsou i nejnovější dějinné fresky do značné míry závislé.¹ V prudkém sledu vzrušených událostí se historie tvořila i psala. První dějepisné pokusy vznikaly z vnitřního přetlaku a potřeby prospět jedné straně očerněním druhé. Vedle pamfletů s tendenční rekapitulací

1) Stručný přehled dějepisectví doby husitské u Kutnara 1973, s. 31–36, jeho výstižnou charakteristiku podala Bláhová 1994, s. 439–448. Odrazu doby ve výpovědích soudobých kronikářů a zpravodajů se věnoval Pekař 1927 v prvním dílu monografie o Žižkovi a jeho době. Z opačného ideového úhlu pohledu doplnil „výslechy“ svědků Macek 1952, s. 357–390. Shrnutí starších poznatků o jednotlivých kronikářích a jejich dílech podali autoři průvodních pojednání k novočeským překladům předních památek husitského dějepisectví: Bláhová 1979, s. 304–315, Kašpar 1980, s. 453–467 a Hlaváček 1981, s. 5–21. Nová hlediska kulturně-historické povahy podepřená vlastním výzkumem uplatnil Čornej 1986 a 1987 (2. doplněné vyd. 2003). Díky tomu, že v době přípravy tohoto 3. vydání jsou k dispozici spolehlivá díla lexikální povahy, která obsahují životopisná data, soupisy hlavních děl a ohlasy na ně, budu pro tento okruh údajů odkazovat především na ně. Půjde zejména o tato díla: Akademická encyklopedie českých dějin H/1 (Encyklopedie ČD), Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce I–IV (Lexikon ČL I–IV), Lexikon českých historiků 2010 (Lexikon ČH), Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies 1–3 (Scholars 1–3) a Slovník historiků umění (Slovník HUM I–II). Redukce souboru citovaných děl se však nebude vztahovat na monografie, studie a edice přímo spjaté s tematickým zaměřením a problematikou husitské revoluce.

Postavička muže v taláru univerzitního mistra na nejstarším známém vyobrazení Husovy smrti nejspíše představuje Petra z Mladoňovic († 1451), autora *Relací o českých mučednících v Kostnici*

nedávné historie, jak je tomu například v latinském traktátu katolického mistra Ondřeje z Brodu († 1427) *O původu husitů* (De origine Hussitarum), tuto propagační funkci plnily též různé „zprávy“ (relace) polodokumentárního rázu. Vyšší ambice tohoto publicistického žánru jsou zřetelné zejména ve *Zprávě o Mistru Janu Husovi v Kostnici* od mistra Petra z Mladoňovic († 1451). Husův průvodce zčásti svou Zprávou či relací sepsal ve stylu evangelijních pašijí, ač jinak jí dodával hodnověrnosti zařazením autentických listů, vyhlásek a projevů. Místy má jeho Zpráva blízko k deníku, který byl další poměrně běžnou formou záznamu pro lepší paměť. Takřka oficiálního rázu byl *Deník táborského kněze* o jednání Čechů na basilejském koncilu z roku 1433, který je vítaným protějškem obdobných diářů z pera vyslanců koncilu, o nichž se ještě zmíníme.²

2) Traktát Ondřeje z Brodu De origine hussitarum vydal Kadlec 1980, historické spisy Petra z Mladoňovic Novotný FRB VIII a Deník táborského kněze o jednání v Basileji již Palacký MC I, s. 287–357, který jej připsal sirotčímu knězi Petrovi ze Žatce, zatímco Bartoš 1954, s. 97–103 dával přednost táborskému knězi Vavřincovi z Reichenbachu (k oběma sporným atribucím Hlaváček 1981, s. 20). K Petrovi z Mladoňovic Fiala 1965, s. 9–30.

Vědomí o výjimečném či přímo převratném významu událostí v Čechách podněcovalo univerzitní vzdělance i měšťanské písmáky průběžně zaznamenávat blízké a vzdálenější děje. Prosté, chronologicky seřazené zápisy se stručným komentářem i bez něho si mimo jiné pořizoval neznámý novoměstský měšťan snad již v letech 1419–1422. Z podobných letopisných útržků vznikaly s kratším zpožděním širší celky různé hodnoty. Jen ojediněle se dochovaly v původní verzi, což je případ latinsky psané Kroniky třeboňské (*Chronicon Trebonense*), jejíž skladatel navzdory nevhodnému názvu kompilace žil na Starém Městě pražském. Svým východočeským zaměřením má nemenší vypovídací hodnotu další odnož prvních redakcí *Starých letopisů českých*, tzv. *Královéhradecké anály*, zachycující událostí z let 1416–1441. Jejich autor, patrně univerzitní mistr nebo bakalář, shrnul vlastní i cizí podklady na sklonku třicátých let 15. století. Současným i pozdějším letopiscům se velice zavděčil východočeskými zprávami, jeho dílko se však rozplynulo v textech několika dalších rukopisů *Starých letopisů českých*. K východočeské větvi těchto letopisných záznamů má blízko *Kronika tzv. Starého kolegiáta*, jejíž autor stranil umírněnému utrakvistu konzervativní univerzitní linie.³

Směrodatnou roli pražského vysokého učení se snažila doložit i latinská *Kronika univerzity pražské*, jejíž původní text měl snad být jakýmsi prologem k *Husitské kronice* Vavřince z Březové. Obsáhlé citace a opisy úředních dokumentů tvořily i v tomto případě značnou část textu, zvláště pro léta 1412–1413. Jména autorů anonymně dochovaných kronik a letopisných záznamů zůstávají obestřena tajemstvím, jehož rozluštění se některým historikům stalo zkouškou důvtipu i prestiže.⁴ V dlouholetých sporech mezi pražskými a táborskými kněžími byla plnému znění proklamací a dokumentů přiznávána váha průkazného argumentu. Snad nejvíce je to patrné v *Kronice obsahující při táborských kněží a její napadání ze strany pražských mistrů*, kterou postupně od poloviny třicátých let sestavoval senior táborské církve Mikuláš z Pelhřimova († asi 1460). Mikuláš jednotlivé doklady propojil tenkou nití historických vsuvek, které jen okrajově osvětlily minulost táborského bratrstva. Naproti tomu v *Kronice Bartoška z Drahonice* († 1443), urozeného válečníka v Zikmundových službách, půtky bohoslovců ustupovaly do pozadí před vojenskými operacemi, na něž pohlížel zrakem odborníka. Zranění oka, jež ho v roce 1426 vyřadilo z činné vojenské služby v posádce hradu Karlštejna, nebylo natolik vážné, aby mu znemožnilo sepisovat pamětihodné události. Bartošek psal latinsky,

3) Staré letopisy české záslužně, avšak v nevyhovující již podobě zpřístupnil Palacký 1829 (přetisk s poznámkami J. Charvátka Praha 1941), v Bratislavě vydal Šimek 1937, křivovnický Šimek/Kaňák 1959. Ke královéhradecké větvi již Šula 1975, s. 37–68, který rovněž vydal freiberský rukopis mladší Kroniky velmi pěkně o Janu Žižkovi (Šula 1979). Vynikajícím počinem české mediévistiky je postupně kritické vydávání všech relevantních rukopisů: Černá/Čornej/Klosová SLČ 1 (zde mimo jiné *Chronicon Trebonense* a SLČ 2 (východočeská větev a *Kronika tzv. Starého kolegiáta*). Poslední stav bádání zachytil a o vlastní poznatky obohatil Petr Čornej v úvodech a komentářích obou svazků, viz SLČ 1, s. VII–XIII a SLČ 2, s. VII–XLVIII.

4) Dříve téměř nedostupnou edici *Chronicon Veteris collegiati Pragensis* (spolu s jinými drobnými texty) u Emlera FRB VII, s. 25–39, nahradilo kritické vydání in: Černá/Čornej/Klosová SLČ 2, s. XXXI–XXXVII (úvod) a 77–126 (edice). Takzvanou *Kroniku* university pražské vydal Goll FRB V, s. 567–588, z literatury srov. zejména Čornej 1983, s. 235–247 a jeho doplňky v HT 10, 1988–1991, s. 285–286. K dodatkům v *Kronice* tzv. Beneše Minority z husitského období Dušek 1990, s. 91–98.

z čehož plyne, že se mu na šlechtice dosti nízkého řádu dostalo slušného vzdělání. Přes zjevnou syrovost i kostrbatost záznamu je jeho kronika cenným doplňkem dějepisné produkce husitského věku z pohledu domácích katolíků.⁵

Jediným z husitských kronikářů, který po sobě zanechal dějepisné dílo vyšších nároků, byl mistr Vavřinec z Březové (1370 – asi 1437). K *Husitské kronice* si po léta shromažďoval písemnou dokumentaci, vyptával se přímých účastníků dějů, jichž sám nebyl svědkem, a výkladem příčin i souvislostí se snažil dobrat celkového pohledu. Pravou hodnotu jeho životního spisu plně doceníme, když dospějeme k jejímu předčasnému konci. Od počátku roku 1422 ztrácíme oporu jeho výkladu a musíme se prodírat pramennou tříští. Z toho ještě neplyne, že mistr Vavřinec byl dějepisem nezaujatým. Žil ve víru revoluční doby, a čím více vyzdvihoval ideovou i válečnou epopej Velkého Města pražského, tím méně měl pochopení pro „ohybné bezzákoníky“ tábořských obcí. Pozoruhodné je, komu Vavřinec věnoval svou pozornost. Ačkoli na Prahu nedal dopustit, nejčastěji v jeho *Kronice* vystupují příslušníci šlechty (ca 45 %) a husitští kněží spolu s mistry pražské univerzity (ca 23 %), zatímco na Pražany připadá pouze 7%.⁶

Z anonymně dochovaných veršovaných nebo prozaických děl dějepisné povahy, pro něž se podařilo nalézt autora, zde za zmínku stojí zlomky z literární dílny novoměstského písaře a kancléře Prokopa (zemřel asi 1482 ve věku zhruba devadesáti let). Nejznámějším z nich je tzv. *Rýmovaná kronika česká* začínající slovy „Ale oni na Beránku...“ tendenčně líčící počátky husitské vzpoury.⁷ Mladší autoři Starých letopisů českých s oblibou svá díla obohacovali o barvitou fabulaci původně kusých zápisů. Hranici mezi dějepisnou licencí a skutečností je nesnadné zjistit, neboť kdo ví, zda některý z mladších letopisců přece jen neměl v ruce ztracené záznamy.⁸ *Kronika o založení země české*, kterou roku 1539 vydal utrakvistický humanista Martin Kuthen ze Šprinsberka (asi 1510–1564), svou stručností a opomíjením starších i nových náboženských rozepří husitsko-kališnickou tradici příliš nepovzbudila. Faktograficky stejně chudá *Česká kronika* starokališnického kněze Bohuslava Bílejovského (kol. 1480–1555) si tu zaslouží zmínku pro snahu prokázat souvislost utrakvismu s cyrilometodějskými počátky českého křesťanství

5) Nevyhovující edici Chronicon Taboritarum Mikuláše z Pelhřimova uveřejnil Höfler Geschichtschreiber II, 1865, s. 475–820, stručně k ní Čornej 1986, s. 35–36 a Encyklopedie ČD, s. 71–73. Kroniku Bartoška z Drahonice vydal Goll FRB V, s. 591–628. První poučení k oběma kronikám u Hlaváčka 1981, s. 14–19.

6) O edici Kroniky Vavřince z Březové s paralelním staročeským překladem se zasloužil Goll FRB V, s. 329–534. Výsledky bádání shrnula Bláhová 1979, s. 304–315, některé nové postřehy připojil Čornej 1986, s. 20–29, který rovněž analyzoval kroniku ze sociologického hlediska (Čornej 2004a). K jazykovým a stylistickým prostředkům tohoto autora J. Kalivoda 1980, s. 113–121 a Martínková 1982, s. 228–232, zatímco Cermanová 2021a se zaměřila na ústřední tendence Vavřinovova narativu.

7) Torzo Kroniky Prokopa Písaře ed. Höfler Geschichtschreiber I, 1856, s. 65–76. Zlomky rýmované kroniky, která mu je připisována, vydal Svejkovský 1963, s. 151–155. K datování, interpretaci a otázce autorství druhého pramene Pražák 1968a, s. 116–128, Urbánek 1958b, s. 157–178. Latinská kronika je podle Šmahela 2006a, s. 538–543 kompilací složenou z dlouhých citací. Přehled dějepisných děl na pozadí Prokopovy literární činnosti sestavili Hrdina/Jířová 2018 (bez přihlídnutí k mým vývodům).

8) Fabulační rozvíjení starších kronikářských záznamů mladšími letopisci stručně postihl Kolář 1982, s. 142, konkrétně je pak doložil Čornej 2017.

a se slovenským pravoslavím. Bílejovský touto argumentací mínil podpořit nárok své církve na městské i jiné kostely.⁹ Jestliže pro poznání ideových zápasů doby historik co chvíli nahlíží do traktátové a polemické literatury, při výzkumu jejich účinku mezi lidovými vrstvami jsou mu cennými prameny veršované letopisy, polemické skladby, soudobé písně a popěvky v národním jazyce.¹⁰

Zatímco kališníkům byla hrdinská doba Jana Žižky a Prokopa Holého záštitou pokleslé víry, dějepisci pronásledované jednoty bratrské museli své vyznání neustále obhajovat, a proto jejich poměrně početné spisy měly převážně apologetický ráz. Ve svém souhrnu mělo předbělohorské dějepisectví hlásící se k husitskému dědictví mnoho povolaných, leč žádného vyvoleného. Teprve dílo *O státě českém* (Respublica Bojema) emigranta Pavla Stránského ze Zapské Stránky (1583–1657) přineslo v mistrné zkratce nejen celistvý obraz českého stavovského státu, ale i jeho husitských počátků.¹¹

V zemi dvojí víry byla i dvojí tradice. K paradoxům předbělohorského období patřilo i to, že směrodatnou podobu protihusitské katolické tradice spoluvytvářel bývalý kališník Václav Hájek z Libočan († 1553). Přitom však Hájek nepokračoval v nenávislné tónině bojových odpadlíků poděbradské éry, z nichž se příležitostně obracel k minulosti zvláště Hilarius z Litoměřic († 1468). Jestliže se v náboženské toleranci oprávněně spatřuje dějinný přínos české společnosti vyrostlé z revolučního podloží, je třeba i Hájkovi přiznat legitimní nárok na vlastní pojetí husitské minulosti. Hájek ostatně kališníkům nehaněl ani Husa, ani Žižku, jen tábořil mu byli trnem v oku; v tom byl zajedno s mistrem Vavřincem i jinými pražskými kronikáři. Stylem dějepisného zpracování jeho *Česká kronika* souzněla se soudobou humanistickou historiografií, která se vyznačovala literárně fantaskním podáním skutečných i smyšlených událostí. Mezery v dostupných pramenech Hájek bez rozpaků zaplnil fiktivními postavami i ději. Všeznalost a barvitost vyprávění zajistily jeho kronice čtenářskou oblibu na dvě tři století, avšak pro vlastní poznání českých dějin se toto dílo stalo kalným pramenem, s nímž se historikové

9) Kroniku českou Bohuslava Bílejovského vydal Halama 2011, faksimile Kuthenovy Kroniky otiskl v Monumenta Bohemiae typografica Zdeněk V. Tobolka, Praha 1929. K oběma kronikám viz Kutnar 1973, s. 53–54 a J. Kolár v Lexikon ČL I, s. 232 a II-2, s. 1065–1066, nověji k Bílejovskému David 2012, kap. 4 a 5 a Čornej 2019a, s. 334–339. K dalším údajům Encyklopedie ČD, s. 381–382 (Bílejovský) a 403 (Kuthen).

10) Traktáty a polemikami se budeme podrobně zabývat v celém díle, zde stačí odkaz na jejich repertoriu, které ve dvou svazcích publikoval Spunar 1985 a 1995. Stále užitečná zůstává akademická antologie české literatury doby husitské (Výbor 1963–1964), husitské skladby Budyšínského rukopisu vydal Daňhelka 1952 (srov. k nim Čornej 2008b), veršované skladby doby husitské vydal Svejkovský 1963. Pro dějiny a záznamy husitského zpěvu viz Nejedlý 1954–1956 (k jeho nepřesnostem a ideologické konstrukci Vlhová-Wörner 2016), uvítat je třeba počínající kritické vydání Jistebnického Kancionálu I–II.

11) Vývoj pohledu na Jana Žižku ve starším dějepisectví jednostranně vysledoval Bartoš 1924, s. 170–195, nejnověji k témuž ve vztahu k Přibyslavi Čornej 2019, s. 596–597. K bratrskému dějepisectví viz zejména Krofta 1946 a Bartoš 1954b, s. 103–112, v širším rámci též Polišínský 1963, s. 115–137, Kutnar 1973, s. 51–66 a Mikulka 1978, s. 69–81. Odras husitské minulosti v humanistickém dějepisectví zachytil Z. Beneš 1993, s. 113–115. Český stát Pavla Stránského v překladu zpřístupnil Ryba 1953a, další odkazy uvádí Encyklopedie ČD, s. 409–410.

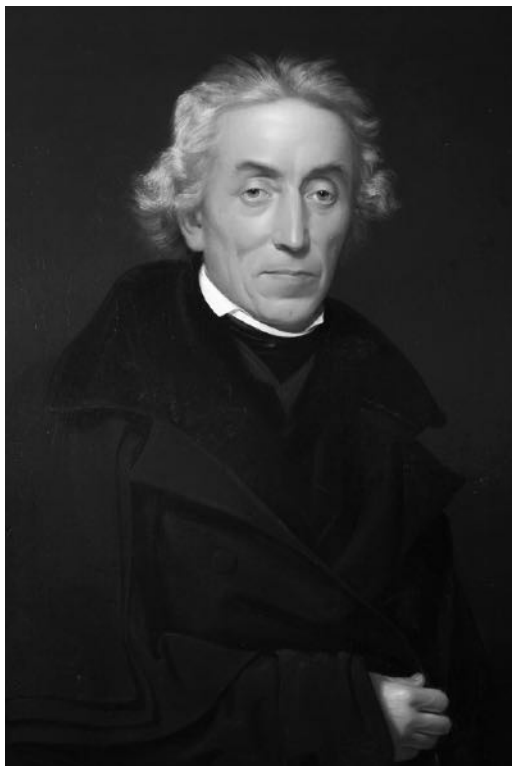
vyrovnávali od doby prvního kritického komentáře z pera osvětského badatele a vydavatele Gelasia Dobnera.¹²

Zápas o „pravou“ víru byl od počátku 15. století natolik určující složkou českého dějinného povědomí, že na několik staletí udával základní obrysy „druhého života“ husitství. Jednostranné pojetí této rozporuplné epochy jako náboženských válek kříže s kalichem se ustálilo v období habsbursko-katolické protireformace, kdy intenzivní kampaň proti husitskému kacířství vyústila ve snahu vymazat je navždy z českých dějin. Tendence tohoto druhu je příznačná i pro barokního vlastivědce a patriota Bohuslava Balbína (1621–1688). Nechuť ke „scestnému“ husitství dal najevo nejen tvrdými odsudky ve čtvrtém díle *Epitome rerum Bohemiarum* (Výbor z českých dějin), ale i tím, že se v souboru životopisů českých vzdělanců (*Bohemica docta*) o Husovi téměř nezminil a že bratrské literáty zcela pominul. Velebení zlatého věku doby Karlovy vystupuje do popředí také ve spisu *Mars Moravicus*, v němž Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1680) vylíčil politické a vojenské dějiny Moravy. Řadu jinde nedoložených údajů, které Pešina čerpal z nevěstných pramenů, se zatím nepodařilo spolehlivě ověřit. *Poselkyně starých příběhů českých* mladšího barokního dějepisce Jana Františka Beckovského (1658–1725) plnila po jedno století stejnou funkci, jakou do té doby měla Hájkova *Česká kronika*, z níž vydatně těžila. Díky své protireformační osnově byla *Poselkyně* hlavním legálním zdrojem, z něhož gramotné české vrstvy mohly čerpat poučení o dávné minulosti.¹³

Jak obtížné bylo ještě pro osvětské národovce prorazit krunýř předsudků, je dobře patrné z bohaté dějepisné produkce Františka Martina Pelcla (1734–1801). Dějinný smysl náboženských třenic tento josefínský učenec nevnímal, z husitské historie mu imponovaly jen hrdinské činy slavných válečníků. Aby národu zachránil alespoň Husa, vylíčil ho ve *Stručných dějinách Čech* jako upřímného vlastence a dobrého katolíka přísných mravů, který nemohl za to, že jeho buřičští následovníci vyprovokovaní králem Zikmundem napáchali ve svém fanatismu mnoho zla. Jakkoli s mnohými úlitbami oficiálnímu kursu, přece jen se v Pelclově díle prodíralo na povrch upřímné hledání dávné slávy pošlapaného národa. Nejen to, díky bohaté faktografii a připojeným edicím mohou Pelcloy životopisy Karla IV.

12) Editor výboru z Kroniky české Václava Hájka z Libočan vypustil období husitských válek, v úvodu však naznačil nový přístup k textu (viz Kolár 1981, s. 7–24, který je též autorem hesla Václav Hájek z Libočan v Lexikon ČL II-1, s. 33–35). Úplné transkribované vydání Hájkovy kroniky připravil Linka 2013. Úzkoprsý odsudek Hájka ještě u Bartoše 1948c, s. 111–117, naproti tomu Pešek/Zilynskyj 1983, s. 53–76 usoudili, že Hájkův pohled na české dějiny od Husova vystoupení nebyl pro utrakvisty nepřijatelný. Hájkovy prameny k dějinám husitství z větší části identifikoval Podlešák 1979, s. 224–240, k Dobnerově kritice Hájka Kudělka 1964 a Haubelt 1979, s. 52–61, k Hájkově obrazu husitství Čornej 2015b, dále srov. Encyklopedie ČD, s. 392–393.

13) Protireformační a barokní dějepiscectví ve vztahu k husitství zkoumal Kraus 1918. Zatímco Bartoš 1924, s. 179–180 píše o Balbínově čestně otevřené obraně husitství, Kučera/Rak 1983, s. 125–127 a 137 zdůrazňují jeho nechuť a nenávisť k husitskému kacířství. Základní životopisné a jiné údaje uvádí Zdena Tichá v Lexikon ČL I, s. 120–123. Zde také o Tomáši Pešinovi z Čechorodu včetně přeložených ukázek z díla obou učenců. O možnostech verifikace údajů v Mars Moravicus Válka 1981, s. 170–172. V této spojitosti třeba upozornit na přehled středověkých vyprávěcích pramenů k dějinám Moravy do konce 15. století, který uveřejnil Hosák 1957, s. 111–134. Edice „Poselkyně“ a literaturu o J. F. Beckovském uvádí Zdena Tichá v Lexikon ČL I, s. 167–168. Nověji viz Encyklopedie ČD, s. 377–380 (Balbín), s. 406 (Pešina).

Josef Dobrovský (1753–1829)

a jeho syna Václava historikům stále ještě prokázat cenné služby. Celou dobu Václava IV. a průběh husitských válek až do bratislavského setkání krále Zikmunda s husity v roce 1429 Pelcl vylíčil ve IV. díle své *Nové kroniky české*.¹⁴

Opatrné přešlapování kolem Jana Husa narušil církevní historik Kaspar Royko (1744–1819), který v roce 1782 přišel do Prahy ze Štýrského Hradce. Avšak i on svoji knihu o kostnickém procesu, v níž Husa vylíčil jako nevinnou obět fanatických nepřátel, vydal z obavy před cenzurou nejprve anonymně. Podobně si ostatně počínal jeho kolega, profesor světových dějin Johann Heinrich Wolf (1745–1784), který své vylíčení tragického osudu bezúhonného českého mučedníka rovněž opatřil jen šifrou a fiktivní adresou nakladatele. Zatímco Wolf příslušel ke zrušenému jezuitskému řádu, Augustin Zitte (1752–1785) náležel ke světskému duchovenstvu. Přestože rovněž zemřel v mladém věku, stačil vydat Husovu třídílnou biografii, jejíž první část věnoval Janu Wyclifovi.¹⁵

14) Příležitostně budu i v tomto díle odkazovat na dva svazky jeho životopisu Václava IV., viz Pelcl 1788–1791. Na rozdíl od Bartoše 1924, s. 186–187 Johanides 1981a, s. 164–165 a Rak 1979, s. 102–103 vyzdvihují Pelcovo národně osvícenské pojetí husitství. Nověji srov. Encyklopedie ČD, s. 405–406. Čtvrtý díl Pelcovy *Nové kroniky české* zpřístupnil Jiří Rak, který v úvodu obširně pojednal nejen o Pelcovi, ale i o jeho přístupu k husitství (Rak 2007, zde zvl. s. XXXIII–XXXVII).

15) Ke všem třem uvedeným osvícencům Smyčka 2021, zvl. s. 159–161 a podle rejstříku.

Jestliže u většiny obrozenců se sympatie k husitství omezovaly na Husa, Jeronýma, Žižku a Prokopa Holého, z nichž se stali národní hrdinové v převleku panujícího klasicismu, v *Dějínách české řeči a literatury* exjezuity, jazykovědce a skeptického učenice Josefa Dobrovského (1753–1829) husitství poprvé vystupuje nejen jako kolektivní hnutí, ale i jako „nová epocha v dějinách českého národa, jeho kultury a tedy i jeho řeči“. V jedné větě a na několika málo stránkách, jež tomuto období věnoval, Dobrovský vytyčil cestu nastupující generaci Františka Palackého. Neméně zavazující pobídkou byly i jeho *Dějiny českých pikartů a admitů*, v nichž vyzvedl potřebu kritického studia i těch projevů husitsko-táborské minulosti, s jejichž náboženskými výstřelky se nedokázal smířit.¹⁶

Zakladatelé vědeckého dějepisu: Palacký, Tomek, Goll

Sílící vlna českého národního hnutí v první polovině 19. století přidružila k staršímu konfesnímu pojetí husitství výrazné nacionální momenty, jež se promítaly i do odborného studia. Postoje k husitství tím získaly novou aktuální ozvučnost, neboť více než dříve vyjadřovaly národně-politické tužby a zájmy, pro něž historie hledala zdůvodnění v minulosti. Dějepiscům nastal zlatý věk, v němž se minulost prolínala s přítomností i budoucností a v němž historie jako věda stanula v popředí národního a politického života. Zpřítomňování vzdálené minulosti však vždy s sebou nese nebezpečí, že mimovědecké zřetele a předem dané ideje převáží nad nezaujatým zkoumáním dějinného procesu v celé jeho složitosti a protikladnosti.

Vyjádrřit puls doby vlastní i minulé, udržet si kritický nadhled, postihnout smysl dějin a zůstat práv odborným i etickým řádům vědeckého poznání není dopřáno každému. Novodobý dějepis husitství dostal historika těchto mimořádných kvalit do vínku. Majestátní obraz husitství, v té podobě, v jaké ho nazíraly celé generace, vytvořil František Palacký (1798–1876).¹⁷ Jen výjimečně se ve svém zakladatelském díle mohl opřít o spolehlivé poznatky svých předchůdců, všude na něj čekaly téměř nedotčené archivy a knihovny. Nejprve se snažil zacelit mezery v poznání a zpřístupnění pramenů husitského, poděbradského a jagellonského období. V neuvěřitelně krátké době, bylo mu tehdy teprve jedenatřicet let, vydal soubor sedmnácti českých analistických textů, jemuž dal název *Starší letopisové čeští od roku*

16) Zrodem novodobé husitské tradice se v rámci široce koncipovaného, avšak dobovými hledisky poznamenaného díla zabýval Kavka 1953. Výstižněji k tomu Rak 1979, s. 97–106. K citovanému výroku viz Dobrovský 1951, s. 83, dále srov. Dobrovský 1978 a k jeho pojetí husitství a reformace Bartoš 1954, s. 198–200. Literaturu k Josefu Dobrovskému uvádí Lexikon ČL I, s. 560–571 a dále též Encyklopedie ČD, s. 386–390.

17) Bibliografii tištěného literárního díla Františka Palackého do roku 1876 sestavili Hlaváček/Kaiser 1982, s. 119–150, novější vydání s mezerami uvádí Bidlas 1977. Z mnoha kriticky pojatých pojednání o jeho životě a díle srov. Goll 1928, s. 39–112 (přetisk z ČČH 4, 1898), Pekař OSN 19, Praha 1902, s. 39–73 a Kutnar 1973, s. 149–161. Nověji viz Kořalka 1998, Čornej 1999, s. 123–137, Nodl 2007, s. 11–33 a Encyklopedie ČD, s. 467–476.

František Palacký (1798–1876)

1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané (1829). Tento ediční počin měl závažné metodické slabiny, dodnes ho však jeho kritici nebyli s to v plném rozsahu nahradit.¹⁸

Hned po roce odborná veřejnost dostala do rukou německy psané *Ocenění starých českých dějepisců* (1830), které programově vytyčilo cestu kritickému studiu vyprávěcích pramenů a další ediční činnosti. O čtyři desítky let později Palacký své poznatky i požadavky prohloubil v polemickém spise proti Konstantinu Höflerovi.¹⁹ Na počátku třicátých let Palacký ve stopách Pelclových předložil návrh na systematický sběr listin, listů a jiných písemných dokumentů. I když se záhy ukázalo, že diplomatář je úkolem pro generace, Palacký se svého záměru nevzdal a v roce 1840 začal vydávat tematicky či chronologicky uspořádané výbory česky psaných památek v nově založené ediční řadě *Archiv český*. Po čtyřech prvních velkých svazcích (1840–1846), pro něž materiál shromáždil a z větší části i vlastnoručně přepsal, reakční kruhy tuto cennou sbírku zastavily. Její zakladatel, v té době již oficiálně potvrzený stavovský historiograf Království českého, se tím nedal odradit a připravil do tisku další dva svazky, které vyšly s velkým zpoždě-

18) Více k tomu Čornej 1982, s. 69–80, nověji viz jeho úvody a komentáře ke kritické edici Černá/Čornej/Klosová SLČ 1–2.

19) Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber v překladu do češtiny zpřístupnil Charvát 1941/I, srov. zvl. s. 239–284. V tomto čtyřsvazkovém výboru lze nalézt i další historické spisy. Jinak srov. Palacký 1868 (polemika proti K. Höflerovi).

ním až roku 1862 a 1872. Neméně prozíravě si Palacký uvědomoval potřebu edic dalších typů úředních pramenů, ať již šlo o dokumentaci k českým sněmům, anebo o erekční a konfirmační knihy pražského arcibiskupství. K těmto úkolům vedl své žáky, jimž vytvořil i novou publikační základnu ve sbírce *Prameny dějin českých*. Pro studium husitství dodnes mají prvořadý význam tři ze čtyř jeho záslužných edic. Spolu s Ernstem Birkem vydal první svazek Monument basilejského koncilu, obsahující mimořádně závažný soubor deníků a jiných dokumentů, které osvětlují jednání delegací husitských Čech s představiteli církve (1857). Kromě toho jako doplněk *Archivu českého* vydal dva rozsáhlé výběry latinských a německých pramenných příspěvků k období vlády Jiřího z Poděbrad (1860) a husitských válek (1873). Ve své době i dlouho poté však největší pozornost odborné veřejnosti upoutávala *Documenta Mag. Joannis Hus* (1869) s Husovými listy a jinými akty osvětlujícími kostnické procesy a náboženské rozepry v Čechách v letech 1403–1418.²⁰

Vše, co bylo zatím zmíněno, by v dnešních podmínkách bohatě naplnilo vědecký život dvou nebo tří specializovaných editorů. Pro Františka Palackého bylo však vydávání pramenných sbírek jen nezbytným předstupněm a doplňkem k hlavnímu úkolu, který si v mládí stanovil, k napsání *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Původně je zamýšlel dovést až do konce doby předbělohorské, což však bylo i nad jeho síly. I tak jeho *Dějiny* končí rokem 1526 byly a zůstávají monumentem české vědy 19. století. Znalci raného středověku pohlížejí na „částky“ prvního dílu kriticky, neboť jejich autor se dal svést jednak podvrženými *Rukopisy*, jednak některými dobově podmíněnými pohledy na slovanskou otázku. S respektem naopak badatelé přistupují k dalším dílům věnovaným husitské epoje a jejímu epilogu v poděbradském a jagellonském období.

Husitství se Palackému od počátku jeho vědeckého působení jevilo nejdůležitější součástí českých dějin a zprvu též vrcholnou etapou střetnutí mezi slovanstvím a němectvím v širším konceptu obecných dějin této části Evropy. Univerzální i národní charakter husitské epochy nepřestával vyzdvihovat ani později, kdy již ve svých *Dějínách* pokročil do 15. století. S postupným uzráváním jeho dějinné filozofie, obohacené o podněty duchovního ražení v blízké i vzdálené cizině a o zkušenosti z vlastní politické činnosti, se akcent univerzálnosti přesouval z protivy česko-německé do neméně vyhraněné polohy konfliktu mezi vládnoucím katolictvím a počínajícím protestantstvím.²¹ Zatímco v římskokatolické církvi spatřoval tíživé dědictví autoritativního nadnárodního systému, protestantství husitských Čech mu ztělesňovalo princip rozumu a svobody. Přes všechnu obezřetnost, s níž Palacký přistupoval k ožehavým otázkám národnosti a náboženské povahy, vyvolal hned první svazek husitské trilogie ostré střetnutí

20) Palackého program historické práce z hlediska studia a vydávání pramenů výstižně charakterizoval již Goll 1928, s. 28–38. Novější literaturu o jeho archivních výzkumech do roku 1848 shrnul a o nové poznatky obohatil Kořalka 1985, s. 230–235.

21) Vztahy s německými historiky osvětlil cyklus statí Jiřího Kořalky v HT 5–9, 1982–1987, styky s francouzskou liberální historiografií charakterizoval Válka 1986c, s. 101–109, jinak srov. Štaif 2009 podle rejstříku.